

царквой бабка купала малое, кідала ў ваду мох і кару дуба, каб “не баяўся” і каб “зубкі былі моцныя” (Жлобін).

Калі вярталіся з царквы, сустракалі хросных і новага хрысціянна іншымі прадметамі – хлопчыка будаўнічымі інструментамі, дзяўчынку – шавецкімі, каб выраслі добрымі гаспадарамі: *Был такой обряд. Родители встречают, когда с церкви идут. Если мальчика встречают, ложат на пороге молоток, пилу, гвозди, если хотят, чтоб хозяин был. Если девочку встречают, положили вилки, чтоб хозяйкой была, иголку с ниткой, чтоб вышивала. В общем, кем хочешь, чтоб твой ребёнок стал, то и ложи. Чтоб красивая была, можешь розу положить* (Дзяражычы, Лоеўск.).

Сімвалічнае значэнне мела ежа, якую выкарыстоўвалі пры правядзенні хрышчэння. Найбольш пільная ўвага надавалася кашы, бабінай кашы: *На хрэсьбінах была бабка-навітуха, якая прыгатавала кашу* (Багрымавічы, Петр.); *Бабіна каша ўгортваецца ў ручнік* (Навасёлкі, Петр.); *На абедзе была бабкіна каша* (Пірэвічы, Жлоб.); *Гэты гаршчок з кашай разбівалі аб стол. Баба ставіла талерачку, лажыла на яе капейку і частавала ўсіх па ложцы кашай. Кожны з гасцей браў рукою кашу, а на талерку лажыў грошы. Пасля ставілі кашу хроснай маці, якая ўжо была ў каструлі, пасля яшчэ была і кумава каша, але за яе ўжо грошы не плацілі* (Расвет Акцябр.).

У некаторых раёнах Гомельшчыны першы раз падавалі падстаўную кашу: *Першы раз бабе падавалі не яе кашу, а падстаўную. Гаць Акцябр. Абавязковай стравой быў боршч: Хазяйка строіла гарэлку, кашу варыла і боршч варыла. Кашу з пшана* (Новыя Галоўчыцы, Петр.).

Стол накрывалі з захаваннем традыцый, што склаліся ў пэўным рэгіёне: *Затым маці садзіць гасцей за стол, што накрывалі белай скацёркай з розавымі цвяточкамі, калі дзевачка, і з сінімі ці з зялёнымі, калі хлопчык* (Добруш). Да прыгатавання бабінай кашы прад’яўляліся пэўныя патрабаванні: *Верх кашы баба ўпрыгожвае кветкамі, кладзе грошы і абавязкова ўтыркае карандаш, прыгаворваючы: “Вучыся добра, жыві багата і каб квітнеючае была ў цябе жыццё”* (Чамярысы, Браг.).

Абрадавая лексіка, якая да сённяшняга часу шырока функцыянуе на тэрыторыі Гомельскага рэгіёна, вызначаецца багатай і складанай сістэмай лексічных сродкаў, вялікай колькасцю варыянтаў і разнастайнасцю сродкаў з іх семантычнымі і граматычнымі асаблівасцямі; яна з’яўляецца неад’емнай часткай духоўнай культуры беларусаў, у якой захаваны старажытныя моўныя з’явы.

Спіс выкарыстаных крыніц

- 1 Зеленин, Д. К. Восточнославянская этнография / Д. К. Зеленин. – М. : Наука, 1991. – 511 с.
- 2 Ліцьвінка, В. Д. Святы і абрады беларусаў / В. Д. Ліцьвінка. – Мінск : Беларусь, 1998. – 190 с.
- 3 Пяткевіч, Ч. Рэчыцкае Палессе / Ч. Пяткевіч; Уклад, прадм. У. Васілевіча. – Мінск : «Беларускі кнігазбор», 2004.
- 4 Свято каштоўнасцей духоўных: Жлобінскі край: мінулае і сучаснае / пад агул. рэд. В. С. Новак, А. А. Станкевіч. – Гомель : ААТ “Полеспечать”, 2009. – 544 с.

УДК 811.161.3`373.2:398.431(=161.3)

С. А. Вяргеенка

ВОБРАЗ ДАМАВІКА Ў БЕЛАРУСКІХ ЗАМОВАХ

Артыкул прысвечаны аналізу аднаго з самых распаўсюджаных ва ўяўленнях славян вобразаў ніжэйшай міфалогіі – вобразу дамавіка. Адзначаецца яго функцыянальнасць, як пазітыўная, так і негатыўная, спосабы засцярогі і ўлагоджвання ў замоўных матывах.

Старажытная паэзія вырасла з паўсядзённага жыцця, а паколькі ў сваім жыцці чалавек сутыкаўся і з поспехамі, а найбольш часта яго падпільноўвалі няўдачы, то ўсю навакольную прастору ён засяляў вышэйшымі і ніжэйшымі боствамі. Сапраўды, як лічыць Дж. Віко, «першыя людзі, як бы дзеці роду чалавечага, няздольныя ўтварыць інтэлігібельныя родавыя паняцці рэчаў, натуральна былі вымушаны складаць паэтычныя характары, г.зн. фантастычныя роды, або універсаліі, каб зводзіць да іх, як да пэўных узораў ці ідэальных партрэтаў, усе асобныя віды, падобныя кожны на свой род» [1, с. 87]. Культ нябесных і зямных багоў – аснова веры – культ прыроды.

У сілу сваёй архаічнасці змовы акумулявалі ў сабе міфалагічныя ўяўленні старажытнага чалавека. Базавымі паняццямі, якія вызначаюць і ўплываюць на духоўнасць народа, з’яўляюцца тыя этнасімвалы, існаванне якіх налічвае не адно тысячагоддзе. Адным з такіх этнасімвалаў, у вобразе якога сканцэнтравана ўсё зло, з’яўляецца нячыстая сіла – спачатку ў выглядзе неперсаніфікаваных сіл-духаў, якія засялялі ўсю прастору і ператваралі яе ў хаос, затым з’явіліся такія вобразы народнай дэманалогіі, як дамавік, вадзяны, балотнік, русалкі і да т. п. У пасіўнай памяці беларуса-палешука захаваліся творы замоўнага жанру розных функцыянальна-тэматычных груп, дзе прысутнічаюць гэтыя вобразы народнай дэманалогіі, а асобную групу замоў складаюць «ахоўныя замовы ад злых духаў і небяспечных істот, прыродных з’яў: ад грому, ад дамавіка, ад хлёўніка, ад лесуна, ад ведзьмы, чараўнікоў, ад нячыстай сілы, «нарадкі», «стацця», «падвеша» [2, с. 15]. Дзеля справядлівасці варта адзначыць, што запісы замоў ад нячысцікаў нешматлікія і таму яны ўяўляюць сабой асаблівую каштоўнасць для даследчыка-фалькларыста. У акадэмічным томе «Замовы» [2] сабраны творы і ад нячысцікаў-дэманпадобнікаў: дамавіка, дваровага, хлёўніка, лесавіка, ведзьмы, русалкі і іншых. У тэкстах замоў «Ад нячыстай сілы» нячысцікі згадваюцца ў шэрагу іншых небяспечных «аб’ектаў», ад якіх неабходна пазбавіцца, напрыклад, «... *храбры пабеданосец, зашчыці і памілуй ад звера ляснога, ад чалавека ліхога, ад чарадзея, ад ліхадзей, ад непрыяцеляў, ад наступетнікаў, ад ябеднікаў, каторы на нас наступаюць і нам ўсё зло думуюць...*» («Замова ў дарогу ці куды») [2, с. 47, № 61], «...*і загаваруюся і замаўляюся ад чараўніка і ад чараўніцы, і ‘д разлушніка і ад разлушніцы*» («Ад нячыстай сілы, нарадкі») [2, с. 49, № 69], «*ангалі мае храницелі, збаўця раба Божяга ад нячыстыя сілы, ад трыдзевяць калдуноў, ад трыдзевяць ведуноў і вядунняў, ад калдуна і ад калдуніхі, ад уражэскія сілы, ад нячыстага духа, ад ведзьмы-чарадзеяніцы*» («Ад нячыстай сілы, нарадкі») [2, с. 49, № 70] і г.д.

У згаданым вышэй выданні некалькі замоў адрасуюцца персанальна дамавіку («Ад дамавога», «Да дамавога», «Да дамавіка» і інш.). Сустрэкаюцца тэксты, якія можна аднесці да групы ахоўных замоў, калі фармальна згадваецца адзін персанаж, а па сутнасці гаворка ідзе пра іншы. Для прыкладу прывядзем тэкст замовы «Ад дамавога», запісаны ў в. Барталамееўка Веткаўскага р-на: «*Добры вечар табе, дзядзішча, шырокая барадзішча, кучаравая галавішча. Калі ж ты свой дамавы, жыві ж на месце...*» [2, с. 41, № 37]. На першы погляд, замаўляльнік звяртаецца да дамавіка (у тэксце нават прыводзіцца яго тыповае апісанне), аднак далей персанажу прапануецца: «*Абходзься каля гэтай скаціны, бурай (чорнапёстрай) шарсціны па чэсці*». Слова замовы падмацоўваюцца рытуальна-акцыянальнай часткай: «... *калі з каровай (ці іншай скацінай) нешта здарыцца. Тады адразаюць з цэлай булкі хлеба акрайчык, бяруць соль і на велікодным ручніку ўносяць у хлёў, тройчы абходзяць жывёлу, прагаворваючы замову, а потым усё прынесенае кладуць недзе на бэльку – “ніхай ляжыць там доўга”*» [2, с. 398]. Як бачым, у творы і вербальны, і акцыянальны кампаненты звязаны з жывёлай, а хлеб (як атрыбут ахвярапрынашэння) нясуць у хлёў. Толькі прысутнасць звароту да дамавіка («... *калі ж ты свой дамавы, жыві ж ты на месце*») фармальна нагадвае замову ад дамавіка. Учываючыся ў тэкст, пераконваешся, што бываюць выпадкі, калі банальныя, зацёртыя штампы раптам ажываюць. Аўтар замовы валодаў непаўторнай вастрынёй позірку, таму свет, які ён назіраў, адрозніваўся цудоўнымі фарбамі і чараўнымі вобразамі, набываючы своеасаблівы сэнс. Толькі ў дзяцінстве (а замова і з’явілася на стадыі дзяцінства

чалавецтва) магчыма такая непасрэднасць і тонкая назіральнасць. Таму зусім не выпадкова, што, па прызнанні інфарматара, яе прыцягнула гэта замова ў дзяцінстве: *«Я калі-то малая была, матка лячыла, а мне эта інцэрэсна, што «шырокая барадзішча, кудрявая галавішча». Вывучыла я і да сёх пор умею»* [2, с. 398].

У сувязі з разглядам вышэйзгаданага варыянту замовы звернемся да наступнага [2, с. 41, № 38]. У гэтым тэксце ўсё стала на сваё месца: *«Мой дамавой, хадзі разам са мной, жыві на месце, абходзься кала рабы Божас Ганны (ці Моці) на чэсці. А калі ты чужой, дак абыдзі мяне стараной»*.

Тэкст яшчэ адной замовы «Ад дамавіка» [2, с. 42, № 41] дазваляе выказаць здагадку, што ва ўяўленні нашага старажытнага творцы ў асяроддзі прадстаўнікоў ніжэйшай дэманалогіі існавала свая субардынацыя. Так, у мікраматыве «Зварот замаўляльніка да дамавіка» замаўляльнік (суб'ект дзеяння) відавочна вылучае дамавіка (аб'ект дзеяння) як галоўнага над дваравым або хлёўнікам, і нават над ведзьмакамі, калдуніцамі і ведзьмамі. Звяртаючыся да дамавіка, аўтар пачціва называе яго *«дамавы хазяін і дамавая хазяюшка»*. Як і ў прыведзеным вышэй тэксце, дамавік выконвае дваадзіную функцыю: і дамавіка (*«ведзьмаў-калмыкоў ... да гэтага дома не дапускайце»*, г. зн. ахоўвайце даручаную вам тэрыторыю), і хлёўніка: *«Жывотных не абіжайце: коней і кароў – і карміце, паіце і прыглядайце»*. У той жа час дамавік выконвае і ахоўную функцыю: *«нахожых і наброжных хлёўнікаў і хляўніц, і дамавікоў, і дамавіц да гэтага хлева не дапускайце – і ведзьмаў-калмыкоў і калдуноў-чараўнікоў, ведзьмаў-калмыцаў і калдуніц-чараўніцаў да гэтага дома не дапускайце»*.

У замове «Ад нячыстай сілы» да дамавіка, як і да іншых прадстаўнікоў ніжэйшай міфалогіі (лесуна і палевіка), замаўляльнік звяртаецца з просьбай аб дапамозе: *«Памажы рабу Божаму ад прыткі раннія і палудзенныя, і вячэрнія, і палуношныя і з буйнай галавы, з ясных воч, з румянага ліца, з гаручай крыві, з буйнай касці і 'д жыл, ад чорнага печаня, ад белага леганя»* [2, с. 43, № 44].

Акрамя тэкстаў замоў, адрасаваных непасрэдна персанажам ніжэйшай міфалогіі, дэманалогіі сустрэкаюцца і ў замовах іншых функцыянальна-тэматычных груп, асабліва ў групе гаспадарчых. Нагадаем, што паводле класіфікацыі замоў (па іх прызначэнні), прапанаванай Г.А. Барташэвіч, у групу гаспадарчых уваходзяць і сітуацыйныя («Ад пажару» і інш.). У адным шэрагу з іншымі прадстаўнікамі ніжэйшай дэманалогіі дамавік згадваецца і ў некаторых замовах «Ад пажару». Так, у падобных тэкстах звароты замаўляльніка адрасуюцца да цара Гарадзея, які валодае агнём, да цароў зямнога, нябеснага, вадзянога, вогненнага, лесавога, дамавога, якіх моляць: *«уцішыця, уніміця»* пажар [2, с. 38, № 23], а ў тэксце «Пры пажары» – моляць яшчэ і *«лясного бацьку і лясную матку»* [2, с. 38, № 24]. У замове «Ад пажару» дамавіку разам з іншымі міфалагічнымі персанажамі пад сілу дапамагчы чалавеку пры пажары: *«Цар зямны, цар нябесны, цар вадзяны, цар агняны, цар лесавы, цар дамавы, прашу я вас, малю я вас, уцішыця, уніміця»* [2, с. 38, № 23].

Вобраз дамавіка сустрэкаецца і ў групе лекавых замоў. Так, у замове «Ад уроку» просьба замаўляльніка аб дапамозе адрасуецца *«усяму міру гасподням»* і ў тым ліку дамавіку, прычым зварот да гэтага міфалагічнага персанажа не толькі персанальны, але і ветлівы – дамавік называецца гаспадаром (*«упрашую ўвесь мір гасподні, і ўпрашую хазяінаў дамавых і палявых»*) [2, с. 280, № 942].

Ва ўяўленнях нашых продкаў дамавік быў амбівалентным стварэннем: ён мог быць і добрым, і злым, мог як дапамагаць людзям, так і шкодзіць ім. Так, у замове «Да дамавіка», запісанай у в. Хутар Светлагорскага р-на, гаворка ідзе менавіта аб шкодным дамавым, ад якога імкнуцца пазбавіцца назаўсёды. Замаўляльнік звяртаецца да яго з просьбай-патрабаваннем *«тут табе не бываць і ўрэда не дзелаць ні схода, ні малода, ні пад поўна, ні маладзіком, ні вавек вяком»* [2, с. 43, № 42]. Зварот замаўляльніка суправаджаецца матывам адсылання, які ў дадзеным тэксце выказаны даволі нетрадыцыйна. Звычайна ў матыве адсылання называюцца месцы, антылокусы, якія асаціруюцца з «тым» светам, царствам

мёртвых, апраметнай, куды адсылаецца хвароба, або, як у нашым выпадку, нячысцікі. Такімі месцамі з'яўляюцца сухі лес або балота, ці імхі, гнілыя калоды і г.д. У аналізаваным тэксце матыў адсылання прадстаўлены прапановай «ідзі, шукай лесавіка». Па сутнасці замаўляльнік адсылае шкоднага дамавіка далей ад дома, у лес да лясуна (якога, дарэчы, трэба яшчэ знайсці), як у казцы: «Ідзі туды, не ведаю куды ...». Як бачым, матыў адсылання тут выказаны даволі характэрна, нетрадыцыйна. У гэтай просьбе-патрабаванні гаспадар спадзяецца пазбавіцца ад злоснага дамавіка назаўсёды.

Нягледзячы на шкаданосную сутнасць дамавіка і іншых нячысцікаў (лесуна, вадзянога), у некаторых выпадках іх можна ўлагодзіць рознымі пачастункамі («сталы настаўляю, скацерцымі засцілаю, хлеб-соль пакладаю, мёд і віно ў кубкі наліваю») і дамовіцца, каб яны «сваю ярасць унімалі з такога-та раба чалавека, з буйнае галавы, з румянага ліца, з чорных бравей, з ясных вачэй, із нутрэй, із печані, із жыл, із пажыл, з сустаў, з палуустаў» [2, с. 43, № 43]. Гэты прыклад адпавядае ўяўленню, якое існуе да гэтага часу ў народзе, аб тым, што дамавіку абавязкова трэба пакінуць пачастунак паблізу месца яго звычайнага знаходжання: пад печу, пад / у веніку, у кутку каля печы і г. д.

І ўсё ж дамавік, як і іншыя нячысцікі, ва ўсведамленні нашых продкаў паўставаў небяспечнай істотай, ад якой неабходна абараняцца, у тым ліку і з дапамогай вышэйшых боскіх сіл: «Госпаду Богу намолімся і Матары Божай прыклонімся! Хрэст Хрыстоў у рабу Божам (Паўлу), хрэст Хрыстоў і на Паўлу; хрестом Хрыстовым бесяў адганяць. Адступіцеся, бесі праклятыя, да ня дзелайця ні ядыныя ўрэды! Тут жывуць ангалы і архангалы, харувымы і сарахвымы і чатыры вангалістыя: Матвей і Марка, і Лука, і Іван Баслоў, і раб Божы Павял» («От домового») [2, с. 43, № 45].

Такім чынам, у творах замоўнага жанру адлюстраваліся народныя ўяўленні, звязаныя з персанажамі ніжэйшай міфалогіі, у прыватнасці, з дамавіком. Варожыя сілы ўяўляліся нашаму продку персаніфікаванымі жывымі істотамі, надзеленымі сваім непаўторным абліччам і сваім характарам. Яны знаходзіліся паўсюдна і толькі чакалі зручнага выпадку, каб нашкодзіць. Таму неабходна было прыняць адпаведныя меры засцярогі. Іх можна было задобрыць, прынёсшы ахвяру, пачціва звярнуцца да прадстаўніка дэманічных сіл, уздзейнічаць магічным словам, прадметам-апатрапеем або дзеяннем. Калі ж і гэта не дапамагала, то тым жа словам праклясьці зло, адправіць яго далей ад людзей, запалохаць, у рэшце рэшт, звярнуцца да вышэйшых боскіх сіл, якія, вядома ж, маюць дастаткова сродкаў для таго, каб справіцца з ворагам.

Спіс выкарыстаных крыніц

1 Вико, Дж. Основания Новой науки: Пер. с итал. / Дж. Вико. – К. : «REFL-book» – «ИСА», 1994. – 656 с.

2 Замовы / уклад., сістэм. тэкстаў, уступ. арт. і камент. Г. А. Барташэвіч; рэдкал.: А. С. Фядосік (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – 597 с.

УДК 811.161.1'37:398.91

И. Г. Гомонова

РУССКИЕ ПАРЕМИИ С ПОСЕССИВОМ *ЧЕЙ* КАК СРЕДСТВО ВЕРБАЛИЗАЦИИ ОППОЗИЦИИ «СВОЙ – ЧУЖОЙ»

В статье анализируются русские поговорки с местоимением чей как средство вербализации бинарной оппозиции «свой – чужой». Выявляются семантические и функциональные особенности данных поговорочных единиц.